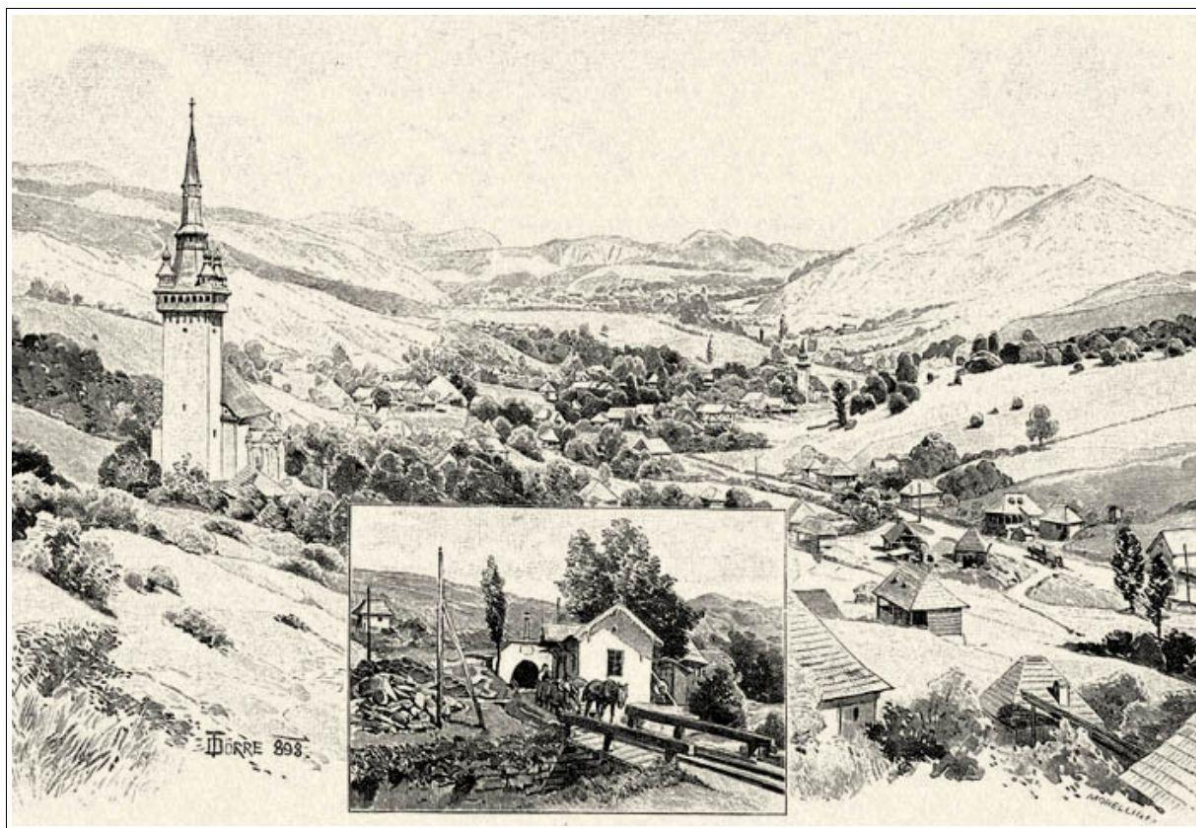

Verespatak tárnái

A Kárpát-medence több évezredes múltja visszatekintő aranybányászatának egyik leggazdagabb lelőhelye az Erdélyi-érchegység. E havi térképünk e terület egyik központjába, a korabeli Verespatakra kalauzol bennünket.

*Verespatak és vidéke, kis képen: a Szent-Kereszt tárna bejárata Dörre Tivadar illusztrációján
(Forrás: Lukács Béla: Az erdélyi aranybányászat)*

Írásos emlékek és régészeti leletek bizonyítják, hogy a Kárpát-medence aranylelőhelyeit már az ókorban ismerték. Az első írásos adat Hérodotosztól származik, aki megemlíti, hogy az agatirszek (egy, a szkítákhoz tartozó népcsoport) Erdély területén aranyat bányásztak. Később, a Kr. előtti és utáni I. századokban a dákok termelték az Érchegység aranyát. Az első „bányászoknak” valószínűleg csak le kellett hajolniuk a hegyoldalban a ragyogó termésaranydarabokért. Miután a felszíni termésarany elfogyott, a legdúsabb ércet kezdték bányászni kézi erővel.

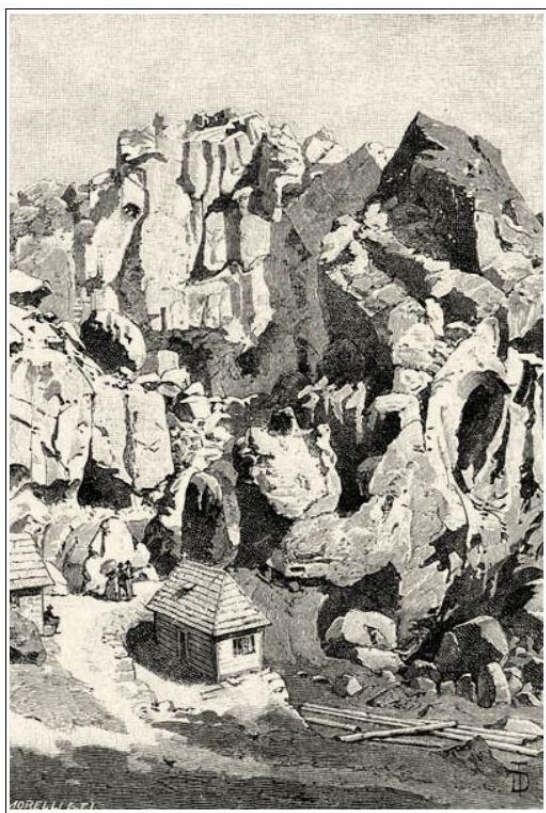
A Kr. u. II–III. században a rómaiak szerezték meg és műveltették a császári kézben lévő Dacia provincia (Erdély) híres aranybányáit. Az aranytermelés igazgatási központja Ampelum (Zalatna), a bányászati-kohászati termelés központja pedig Alburnus Maior (Verespatak) volt, ahol addigra a bányajáratok úgy hálózta be a Csetátye- és Kirnik-hegyet, mint sajtna a lyukak. A történészek becslései szerint a római uralom másfél évszázada alatt 1000 tonna nyersaranyat termeltek ki a birodalom különböző tartományaiból idetelepített bányászok, akiknek mindennapi életéről Tasnádi Kubacska András geológus, a muzeológia és ismeretterjesztés XX. századi kiemelkedő alakja így írt: „A római aranybányákban, például Erdélyben, rabszolgák és leigázott törzsek férfiai művelték le az aranytartalmú ércet és gyermekeik szállították kosarakban a bánya szájáig. Olyan vágatokban dolgoztak, ahol a vajatvégeken éjjel-nappal tüzeltek és az izzó

sziklafalat ecetes vízzel locsolva repesztették szét. A forró levegőben állandóan vízgőz és füst gomolygott. Az ércet a bánya szájától öregek vitték tovább és osztályozták, ők zúzták kőből faragott kézi mozsarakban, a zúzalékot pedig nők örölték kézimalmokban finom lisztté s mosták ki az aranyat úgy, mint mossák számos helyen ma is a folyók hordalékából.”

A római uralom utáni évszázadokból nincsenek sem régészeti, sem írásos emlékeink a Kárpát-medence bányászatáról és kohászatáról, de nem valószínű, hogy ezek huzamosabb ideig szüneteltek volna. Honfoglaló őseink között voltak kohászok-kovácsok, valamint a nemesfém-kitermeléshez értő emberek is, ezért az új hazába való érkezéskor folytatták az ismert nemesfémbányák egy részének művelését. A XI. század első harmadára már az Árpádok fejedelmi királyi családjának fennhatósága alatt állt a bányászatra alkalmas területek jelentősebb része – így Erdély területén a nagy sóbányák, a főbb aranymosó helyek, és az Erdélyi-érchegység is.

Ennek ellenére nincs nyoma, hogy a középkorban tényleges bányászat, föld alatti bányaművelés folyt volna az Erdélyi-érchegység gyomrában. Az Erdélyből származó nagy mennyiségű arany jelentős része ekkortájt valószínűleg mosásból származott. Ezt támasztja alá a viszonylag kevés írásos emlék egyike is, amelyben Mátyás király 1471. március 19-én a szászoknak egész Erdélyre kiterjedő aranymosási jogot adott.

Az ércbányászat újbóli talpra állítását a XVIII. század elejére Habsburg-uralom alá került Erdélyben a bécsi kormányzatszervek kezdték meg. A kincstári mellett a földesúri birtokokon kialakult bányászat is jelentős volt, a maradék területeken pedig a kezdetleges polgári, városi

A Csetátye Verespatak mellett Dörre Tivadar illusztrációján (Forrás: Lukács Béla: Az erdélyi aranybányászat)

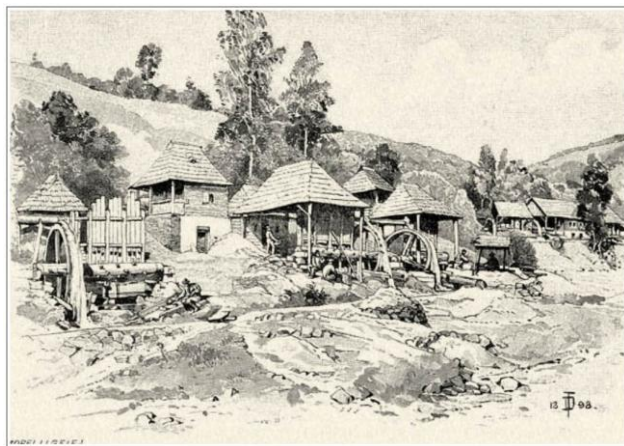
részvénytársaságok, néhány német kistőkés magánvállalkozása és igen nagyszámú kisipari bányavállalkozás működött. 1800-ban 1200, az 1840-es években 2500-nál is több működő bányát regisztráltak. Legtöbbjük egy-két személyes családi vállalkozás volt, ahol a tulajdonosok maguk dolgoztak bányáikban és maguk zúzták a kitermelt ércet. 1710-ben a regisztrált erdélyi aranytermelés mindössze 63,2 kg volt, ám ez egy évszázad múlva a tízszeresére, az 1860-as évekre pedig mintegy a húszszorosára emelkedett.

Az aranybányászatnak ebbe az újonnan fellendülő időszakába kalauzol vissza bennünket e térkép, amelyen a Verespatak mellett magasodó Kirnik, valamint a hegyet átlýuggató tárnák bejáratai láthatók a felső részen madártávlatból, az alsó részen pedig térképi vetületben. A jobb felső részen található „pergamen” szerint a területen 746-ban nyitották az első bányákat. A piros számokkal a bányajáratok azonosíthatók, melyek nevei, illetve egyes esetekben a tulajdonos neve is megtalálható e magyarázatban.

Az egyik leghíresebb „aranytartalmú” hegy Verespatak közelében a már említett Kirnik. A kopár, csipkézett hegygerinc több mint 200 méter magas lejtőjét szinte teljes egészében salakhal-
mok borítják, melyek a kezdetleges bányászati műveletek emlékei. A számos kráter alakú, 30 méter mély, csipkézett sziklaperemű mélyedés régi várromokra emlékeztet, és a nép Csetate mare és Csetate mike (nagy és kis vár) néven emlegeti őket.

Az 1800-as évek végén megjelent, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* könyvsorozatban Lukács Béla írta *Az erdélyi aranybányászat* című fejezetet, melyben Verespatakról a következőket olvashatjuk: „A verespataki bányák közt legnagyobb (196.000 négyszögméter alapterületű) és legnevezetesebb a kincstári kezelésben levő orlai al-tárna vagy Szent-Kereszt-bánya. Legnagyobb határa van, legrendszeresebben mivelik és aránylag a legjobban van felszerelve.

Az al-tárna fő vágatának hossza 2877 méter; szabályosan van hajtva, beomlás ellen biztosítva; bányavasút megy a szintjén végig, melyen a látogató is elég kényelmesen bemehet. Az aranytartalmú kőzeteket csak 1660 méteren túl érték el. Az al-tárna fő vágatából számos oldalvágatot nyitottak a régibb időkből ismeretes gazdag aranytartalmú csomópontok alá, így az Orla, a Kirnik, az Igren és Letyi, a Boj és a Zeis hegyek alá. A Kirnik alatti vágattal találták meg a híres Katroncza tömzsöt, mely helyenként 20 méternél is szélesebb volt s melyet az al-tárna alatt 60 méterig már kiaknáztak. Mindazonáltal csalódnék, a ki azt hinné, hogy e bányákban csak vágni kell az aranyat. Ez a nemes fém többnyire apró szemekben szétszórva van a kőzetekben, melyeknek kivájása és megtisztítása, illetőleg az aranypor kiválasztása igen költséges művelet. Ehhez járul az, hogy e vidéken az arany szerfölött szeszélyesen jön elő. Úgy szólva, minden bányának megvan a maga külön geológiai tudománya, s a kik csalhatatlannak vélt elméletük után indultak, már sok ezer forintot bent hagytak a föld mélyében.

*Az aranytartalmú érc aprítására szolgáló aranyúzó Verespatakon
Dörre Tivadar illusztrációján (Forrás: Lukács Béla: *Az erdélyi aranybányászat*)
és a XX. század elején (Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Diagyűjtemény)*

A további földolgozásra érdemes nemes-fém tartalmú kővek fölaprózása és nemes tartalmuknak kiválasztása zúzással és foncsorítással, lökösszerűen történik. E célra építették Verespatak torkánál (Gura Rosii) a nagyszabású ércz-előkészítő műhelyt, mely vízerő által hajtott 72 zúzónyíl-lal, amalgamatorokkal és lökösszerűekkel kellően föl van szerelve. A termelés az 1852–1898-iki átlag, szerint évenként 35 kilogramm arany, 55–60.000 forint értékben. A bányába azonban a

kincstár már másfél millió forintnál többet fektetett be s a jövedelem évtizedek óta a kincstári előlegek törlesztésére fordítatik. 17 tisztviselő és altiszt vezetése alatt rendszeren alkalmazva van közel 400 munkás.”

Verespatak egykori bányái azonban nemcsak gazdagságot, hanem régészeti szenzációt is rejtettek: a tárnákban 1786–1855 között számtalan viasszal borított írótaáblát találtak. A latinul *tabulae ceratae*-nak nevezett dokumentumok a II. századi római kurzív írás felbecsülhetetlen értékű emlékei, melyeken főképp bányászati, kereskedelmi adatok, adás-vételi szerződések olvashatók. Egy 1855-ben megtalált táblán olvasták először az Alburnus Maior nevet is, mely nélkül ma nem ismernénk Verespatak római elnevezését.

Babinszki Edit

(Megjelent az *Élet és Tudomány* 2025/48. számában.)